

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE LITERE

ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII LINGVISTICE ȘI LITERARE

TEZĂ DE DOCTORAT

**INTERTEXTUL BIBLIC ÎN OPERA LUI
FRANCESCO PETRARCA**

REZUMAT

**Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Braga Corin**

**Student doctorand:
Mărginean Irina Cristina**

2019

Cuprins

Introducere	7
Capitolul I: Intertextualitatea și practica scriiturii în epoca lui Petrarca	9
I.1 Premisă	9
I.2 <i>Instrumenta laboris</i>	11
I.2.1 Intertextualitatea biblică și aplicabilitatea retrospectivă a conceptului de intertextualitate	11
I.2.2 <i>Auxilia docta</i>	12
I.3 Delimitări conceptuale	15
I.4 Perspectiva istorică	19
I.4.1. Nevoia de intertext	22
I.4.2. Intertextualitatea ca semn	23
I.4.3 Intertextualitatea medievală ca intertextualitate biblică, scrierea medievală ca o continuare a Scripturii	31
I.4.4 Modalitățile de lectură ale Scripturii și noutatea jocului intertextual petrarchesc	35
I.5. Formele intertextualității biblice în Evul Mediu	37
I.5.1 Poezia biblică	37
I.5.2. <i>Exemplum</i>	38
I.5.3. Alte tehnici intertextuale	42
I.6. Care este textul-sursă?	48
I.7 Concluzii	51
Capitolul II: Literatul umanist în <i>Secretum</i>	54
II.1 Prezentare	54
II.2 Inventarul ecourilor biblice regăsite în <i>Secretum</i>	57
II.2.1 Ecourile biblice în <i>Prohemium</i>	59
II.3 Operațiunea scrierii și sensul cărții	65
II.3.1 Mobilul scrierii	65
II.3.2 Titlul – semn al dialogicității culturale	66
II.3.3 <i>Liber primus</i>	68
II.3.4 <i>Liber secundus</i>	71
II.3.5 <i>Liber tertius</i>	74
II.4 Ecoul unei traduceri greșite	77

II.4.1 Referințe extra-biblice	77
II.4.2 Cele două variante de traducere a Bibliei	79
II.4.3 <i>Secretum meum mihi</i> în textele tradiției monastice	79
II.5 O ipoteză asupra inspirației cartuziene a scrierii <i>Secretum</i>	84
II.5.1 Gherardo, fratele lui Petrarca, în mănăstirea cartuziană din Montrieux	86
II.5.2 O carte chilie	93
II.5.3 Determinarea datării pentru <i>Secretum</i>	98
II.5.4 <i>Scrisoarea către Frații de la Mont-Dieu</i> și <i>Secretum</i>	102
II.6 Concluzii	105
Capitolul III – <i>Cooperatrix gaudio</i> în <i>Canțonier</i>	107
III.1 Prezentare	107
III.2 În căutarea ordinii interioare: forma metrică și tematica poemelor	110
III.2.1 Andrea Zanzotto: Calendarul liturgic din <i>Canțonier</i>	112
III.2.2 Alte direcții de lectură unitară	114
III.3 <i>Biblia</i> din <i>Canțonier</i>	118
III.3.1 <i>Psaltirea</i> în <i>Canțonier</i>	121
III.3.2 Personaje biblice în <i>Canțonier</i>	129
III.4 Concluzii	151
Capitolul IV: Motive biblice în țesătura prieteniei umaniste	154
IV.1 Introducere	154
IV.2 Epistolarul petrarchesc – caracteristici generale	155
IV.3 Limbul petrarchesc: <i>Antiquis illustrioribus</i>	159
IV.3.1 Prima scrisoare către Cicero (<i>Familiare</i> XXIV 3)	161
IV.3.2 A doua scrisoare către Cicero (<i>Familiare</i> XXIV 4)	165
IV.3.3 Scrisoarea către Annaeus Seneca (<i>Familiare</i> XXIV 5)	167
IV.3.4 Scrisoarea către Marcus Varro (<i>Familiare</i> XXIV 6)	168
IV.3.5 Scrisoarea către Quintilian (<i>Familiare</i> XXIV 7)	169
IV.3.6 Scrisoarea către Titus Livius (<i>Familiare</i> XXIV 8)	170
III.3.7 Scrisoarea către Asinius Pollio (<i>Familiare</i> XXIV 9)	171
III.3.8 Scrisorile în versuri (<i>Familiare</i> XXIV,10 și <i>Familiare</i> XXIV,11)	172
III.3.9 Scrisoarea către Homer (<i>Familiare</i> XXIV, 12)	176
IV.4. Concluzii	179
Concluzii generale	182

Bibliografie	209
Surse primare	209
1.1 Operele lui Francesco Petrarca	209
1.2 Ediții ale Bibliei	210
1.3 Alte surse primare	211
Surse secundare	215
2.1 Volume și studii critice	215
2.2 Dicționare și alte opere de referință	228
2.3 Documente audio-vizuale	229
2.4 Sitografia, documente electronice sau adrese Web	229

Cuvinte cheie:

Intertextualitate biblică, umanism, literatură monastică, chilia intelectualului, cartea vieții, cooperatrix gaudio, redempțiunea clasicilor, puterea redemptivă a literaturii

Sinteza părților principale ale tezei de doctorat

În **Capitolul I. Intertextualitatea și practica scriiturii în epoca lui Petrarca** am motivat demersul acestei lucrări arătând necesitatea completării reciproce a studiilor de literatură biblică și de literatură laică și oportunitatea utilizării, în acest sens, a instrumentelor intertextualității, chiar dacă acestea nu sunt încă pe deplin determinate.

În **I.2 Instrumenta laboris** am motivat utilizarea instrumentelor intertextuale într-o epocă cu mult precedentă teoretizării lor. Între aceste forme am remarcat prevalența utilizării citatului. Am enumerat lucrările și teoreticienii care ne-au ajutat să constituim cadrul teoretic pentru cercetare.

În **I.3 Delimitări conceptuale** am evidențiat aspectele teoriei intertextuale care interesează cercetarea noastră: intertextualitatea în afara intenționalității auctoriale și referințele culturale care implică intenționalitatea autorului, funcțiile intertextualității, filiația culturală care se manifestă în cadrul acestor fenomene, dialogul dintre texte și scriitori, modalitățile de construire a textelor și argumentarea lor implicită. Totodată am observat că mesajul textului se revelează în cadrul dialogului dintre texte.

În **I.4 Perspectiva istorică** am prezentat un text în care Petrarca se manifestă conștient de dificultatea de a-și izola scrierile în fața influențelor și de a rămâne poet, nu imitator; am amintit

și reflecțiile petrarchești asupra poeticii biblice și despre încercările sale de a imita stilul poeziei biblice.

Explorând potențialitatea de semn a intertextualității, am remarcat că utilizarea tehnicilor intertextuale este semn al lecturii ca experiență, semn al diviziunii, semn al unității și semn al transformării.

Am evidențiat importanța citatului biblic în constituirea scrierilor medievale (care sunt, îndeosebi, scrieri teologale) și, așadar, afirmarea repetării ca practică de scriere, precum și chestiunea auctorialității, din prisma reflecțiilor lui Antoine Compagnon. Am urmărit dezvoltarea scrierii care are la bază textul biblic de la comentariu până la *exemplum*.

Am consemnat cele patru sensuri de lectură ale Scripturii în Evul Mediu și supoziția lui Giovanni Pozzi că Petrarca se detașează de sensul alegoric predominant în epocă pentru a-i face loc celui literal.

În **I.5 Formele intertextualității biblice în Evul Mediu** pe lângă prezentarea celor două forme majore, poezia biblică și *exemplum*, am trecut în revistă tehnicile intertextuale sau ale citării: sintagmele recognoscibile prin circuitul memoriei, motivele biblice reluate prin *amplificatio* sau *brevisatio*, tehnica centonară, parodia care nu presupune transgresiunea sau desacralizarea, ci doar paronomaza sau echivocul; citatul implicit, *collatio occulta*, *callida iunctura*, citatul explicit, traducerea liberă, parafraza, taifasul literar, citatul-probă, citatul cultural, citatul-relicvă. Am arătat că maestrul lui Petrarca în privința acestor tehnici este îndeosebi sfântul Augustin.

În **I.6 Care este textul sursă** am expus câteva noțiuni referitoare la variantele textelor biblice care circulau în epoca lui Petrarca și câteva criterii care ne-au ghidat în determinarea textului biblic utilizat de Petrarca în anumite situații. Am arătat amploarea corpusului codexurilor care cuprind textele biblice și am adoptat, pentru cazurile în care nu avem resurse textuale suficiente, argumentul adus de Claudio Leonardi că mesajul metaistoric al Bibliei (Dumnezeu i se revelează omului) poate suplini lipsa unor informații precise asupra textului biblic folosit de Petrarca.

În **I.7 Concluzii** am subliniat că intertextul biblic revelă predilecțiile autorului și sprijină înțelegerea biografiei acestuia: divizările lăuntrice și încercarea de armonizare. Totodată am susținut importanța depozitului de memorie comun pentru ca cititorul să intuiască intenția auctorială, dar fără a absolutiza acest fapt.

Am menționat că sentinela intertextualității percepe pliarea Scripturii la jocul de paralelisme cu textele antichității clasice și că aceste paralelisme sunt, și ele, fundamente ale umanismului.

În **Capitolul II Literatul umanist în *Secretum*** am realizat o analiză a cărții pe baza ecourilor biblice prezente în fiecare parte a sa, precum și în titlu. Am aprofundat titlul din perspectiva etimologică, dar și ca traducere pentru Isaia 24,16 (**II.3.2 Titlul, semn al dialogicității culturale**). Am arătat tradiția monastică a acestei traduceri. Am arătat cum discursul se structurează după schema celui dintre un monah novice și maestrul său. Am remarcat că datele compoziției scrierii coincid cu date biografice importante pentru legătura dintre Petrarca și fratele său devenit călugăr cartuzian. Am arătat că cheia de lectură poate fi regăsită în identificarea sintagmei „secretum meum” cu chilia călugărului, stabilită în *Scrisoarea* lui Guillaume de Saint-Thierry către călugării cartuzieni de la Mont-Dieu. În consecință am dedus că dialogul din *Secretum* este el însuși chilia în care se formează intelectualul umanist, Franciscus, în confruntarea cu Augustinus. Petrarca a reușit construirea unei cărți chilie în care se definesc valorile umaniste și se evidențiază posibilitatea de redempțiune a textelor din literatura clasică. Am propus această lectură ca pe o posibilitate de evitare a interpretărilor (moraliste) care ar tinde să-l plaseze pe Petrarca într-un proces de alegere de tip exclusiv moral.

În **Capitolul III Cooperatrix gaudio în *Canțonier***, după prezentarea generică a operei, am remarcat problemele care persistă în interpretare. Am consemnat care sunt mai importante încercări ale criticilor de a conferi o lectură unitară a *Canțonierului*. Apoi am remarcat asemănarea dintre *Canțonier* și *Psaltire*. Am consemnat observațiile lui N. Maldina care remarcă asemănarea cărții petrachești cu cea biblică din perspectiva structurii (primul poem cu funcție de unificare, structura ascensională, importanța valenței numerice a stihurilor), așa cum fusese aceasta înțeleasă în Evul Mediu, de către Petrus Lombardus. Apoi, am susținut asemănarea remarcată de Maldina, aducând în prim plan și o lectură contemporană a cărții *Psalmilor*, aceea a lui Alberto Mello, ca sefer ha-hajjim, cartea vieții sau a celor vii. Am remarcat, în acest sens, semnele vitalității *Canțonierului*.

În **III.3.2 Personaje biblice în *Canțonier***, am prezentat figurile cele mai importante ale operei, eul liric, Laura, Amor, Fecioara frumoasă. Eul liric, îndrăgostitul, poetul-scrib se remarcă din perspectiva identificării sale, în sonetul I, cu Poporul Ales, disprețuit de celelalte popoare din cauza infidelității față de Dumnezeuul său, în sonetul LXXXI cu ucenicul chemat de maestru, pe baza hipotextului din Matei 11,28, dar blocat de un obstacol pe care singur nu-l poate depăși; cu diferite animale prezente și în bestiarul biblic (cerb în CCLXX, mistreț și pasăre solitară în CCXXVI). Am arătat și alte contexte de sorginte biblică ce caracterizează eul liric: dimensiunea lacrimilor și a durerii, asemănarea cu poetul biblic prin excelență, David, sau cu alți scribi-profeți care se supun imperativului lăuntric de a scrie. Am remarcat că personajul Laura este cel care generează, în

bună parte, firul narativ. Privită prin recurențele biblice, aceasta apare cel mai adesea cu trăsături de *alter Christus* sau înveșmântată în trăsăturile personajelor biblice care l-au prefigurat pe Mesia. Am subliniat astfel, că misiunea ei este și ea redemptivă, chiar deosebindu-se de cea a Beatricei dantești. Am arătat că pentru noua redempțiune femeia este descătușată din tiparul de „agent moral”, iar contribuția acesteia este în lucrarea bucuriei – *cooperatrix gaudio*. Am prezentat personajul Amor prin trăsăturile din sonetul II și CCCLXIV, un confident al eului liric căruia îi sunt încredințate *gesta amoris*, dar și o forță care deviază eul liric de la drumul prefigurat intelectualmente. Pentru prezentarea „fecioarei frumoase” am sistematizat o scurtă istorie a sărbătorilor mariale. Am arătat deosebirea dintre acest personaj și cel dantesc. Am parcurs istoria unor atribute patristice pentru a distinge sensul metaforei „di sol vestita”. Am arătat că femeia din această ultimă cașonă reiterează trăsăturile feminine din întregul *Cașonier*.

În **III.4 Concluzii** am subliniat că poezia *Cașonierului*, propusă pentru fiecare zi a anului, este asimilabilă drumului curativ sugerat creștinului prin anul liturgic în care se repetă aceleași sărbători, iar reiterarea lor de-a lungul vieții, în cercuri concentrice, dar care nu se închid, ci urcă în spirală are un rol de educare și transformare până la întâlnirea cu misterul. Interminabila actualizare este, așadar, activată, prin lectura poeziei *Cașonierului*.

În **Capitolul IV Motive biblice în țesătura prieteniei umaniste: *Antiquis illustrioribus*** am abordat un corpus de scrisori adresate scriitorilor din perioada clasică, prin care Petrarca dorește să-i promoveze pe aceștia printre contemporanii săi. După o prezentare generală a epistolarului petrarchesc, am prezentat corpusul *Către mai vestiții înaintași*.

În **IV.3.1 Prima scrisoare către Cicero** am arătat cum prin cele patru trimiteri biblice se sugerează un context de corectare fraternă în care jocul ambiguității permite interschimbarea rolurilor între cel care corectează și cel corectat, dojana se completează cu compasiune, redempțiunea lui Cicero fiind, totodată, redemptivă și pentru lumea lui Petrarca.

Această structură prin care se întrevește dorința redempțiunii clasicilor legată de dorința redempțiunii culturale a lumii contemporane poetului se reiterează, cu anumite modificări, și în celelalte scrisori analizate.

Am remarcat, în **IV.4 Concluzii**, că persistența intertextualităților creștine în discursul adresat unei lumi pre-creștine susține afirmația lui E. Fumagalli că o trăsătură a scrierii petrarchești e aceea de a căuta mereu confirmare în credință pentru adevărurile dobândite prin intermediul rațiunii.

În **Concluzii generale** am subliniat faptul că trimiterile biblice din cele trei opere ale lui Petrarca pe care le-am analizat, deschid cititorului, un orizont de lectură destinat regăsirii, promovării și integrării valorilor lumii clasice în dialog cu valorile lumii medievale creștine.